

Doktora Öğrencisi

Kürşat BARDAKCI

Erciyes Üniversitesi Eskiçağ Tarihi
Anabilim Dalı,
kbrdkci@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7893-4434>

Eser Geçmişi / Article Past: 19 Mar 2019 / 8 Nis 2019

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.542011>

Orjinal Makale / Original Paper

Yunan Panteonuna Luvi Etkisi: Pegasos Örneği

Luwian Effect on the Greek Pantheon: Pegasos Example

Öz

Antik dünyada çağdaş ya da birbirini takip eden medeniyetlerin etkileşimleri söz konusudur. Bu etkileşimlerin dini yapıya da yansıdığı görülür. Nitekim uygarlıkların din algılarında ya da tanrı panteonlarında zamana ve coğrafyaya bağlı değişimler görülmesi olasıdır. Buna bağlı olarak Yunan Panteonu da Mezopotamya ve Anadolu'dan yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Konumuz kapsamında yer alan Luvi Panteonu ile Yunan Panteonu arasında da birçok eşitleme yapılabilmektedir. Bunlara örnek olarak Tivad ile Helios, Herakles ile Santa verilebilir. Aynı zamanda bu etkileşimler sonucunda panteona yeni üyelerin katıldığı da rahatlıkla söylenebilir. Öyle ki Yunan kanatlı at Pegasos, Luviler'deki Tarhu'nun yerel bir tipi olan şimşeğin Fırtına Tanrısı'nın etkisiyle Yunan Panteonunda yerini almıştır. Bu çalışmada bu etkileşimin Pegasos örneği ekseninde analizi amaçlanmıştır. Bu kapsamda çivi yazılı belgelerden, arkeolojik bulgulardan, Yunan efsanelerinden ve konuyla yakından ilgili olan bilim insanlarının yaptığı araştırmalardan yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Luviler, Antik Yunan, Tarhu, Pegasos.

Abstract

In the ancient world there are interactions between contemporary or successive civilizations. These interactions are reflected in the religious structure. Indeed, in the perceptions of religion of civilizations or in the pantheon of gods, it is possible to see changes due to time and geography. Accordingly, the Greek Pantheon was heavily influenced by Mesopotamia and Anatolia. Located within the scope of our subject Luvi Pantheon and the Greek Pantheon can be synchronized. Examples are Tivad and Helios, Herakles and Santa. At the same time as of result of these interactions, it can be said that new members of the pantheon can participate easily. The Greek winged horse Pegasos has taken its place in the Greek Pantheon under the influence of the lightning Storm God, a local type of Tarhu in the Luwians. In this study, it is aimed to analyze this interaction in the example of Pegasos. In this context, the cuneiform documents, archaeological findings, Greek myths and researches by scientists who are closely related to the subject will be benefited.

Key Words: Mythology, Luwians, Ancient Greek, Tarhu, Pegasos.

ATIF: BARDAKCI Kürşat, "Yunan Panteonuna Luvi Etkisi: Pegasos Örneği" **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 5/1 (Nisan-2019), s. (93-109)

CITE: BARDAKCI Kürşat, "Luwian Effect on the Greek Pantheon: Pegasos Example" **Journal of History and Future**, 5/1 (April- 2019), pp. (93-109)

1. GİRİŞ

“..Doğrudur,

İnsan günahkardır..”

II. Murşili

Eski inanç sistemleri üzerine pek çok şey yazılmıştır ve arkeolojik keşiflerin ışığında yeni bulunan çivi yazılı materyaller bu literatürün zenginleşmesine önemli katkıda bulunmaktadır. Antik dönemde insanlığın din duygusu ve bu duygudan kaynaklanan düşünce coğrafyadan coğrafyaya pek fazla değişkenlik göstermez¹. Örneğin, Yunan efsanesi olan Deukalion Tufanı efsanesi Mezopotamya’daki Gılgamış efsanesi ile büyük benzerlik gösterir². Bununla birlikte Yunan mitolojisinde Zeus’tan önce Kronos, Kronos’tan önce Uranos’un baş tanrı olması, Mezopotamya’daki Kumarbi efsanesinde de görülür³. Dahası doğadaki bir takım olayların -deprem, fırtına, salgın vb.- sebebinin bilinmediği bir dönemde, insanlar sebep sonuç ilişkisini bugün mitoloji adını verdiğimiz bir dille açıklamaya çalışmışlardır. Nitekim volkanik patlamalar, genellikle volkanlarda yaşayan tanrıların eylemi olarak; depremlerin nedenleri ise yeraltında yaşayan demonik⁴ varlıkların işi olarak düşünülürdü⁵. Antik insanların bu düşünce kalıpları, içlerinde yaşamış oldukları uygarlığa paralel olarak farklı bir yapıda gelişmiştir. Bugünkü modern insan, antik insanın farklı bir uygarlığa ve farklı düşünce yapısına aldırış etmeden mitolojiyi gereksiz olarak görse bile antik büyülü dünya aramızda folklorik olarak varlığını sürdürmektedir⁶.

Konumuz kapsamında yer alan Luvi dini için ise veriler sınırlı düzeydedir. Luviler ile ilgili birincil kaynaklar genellikle dilleriyle ilgilidir. Ancak Luviler’in coğrafyaları, sosyal yapıları ve kültürleri ile ilgili izlere Hitit arşivlerinden ulaşılmıştır⁷. Bu kaynaklar Hitit dinine etki edenlerin başında Luviler’in geldiğini göstermektedir. Nitekim Luviler’in birçok inanış ve ritüelleri ile tanrıları doğrudan Hitit dinine girmiştir. Bununla birlikte Luviler sadece kuzeylerinde bulunan Hititleri değil batılarında bulunan Yunan toplumunu da etkilemişlerdir.

2. GENEL HATLARIYLA LUVİLER

Luvice kökenli kelimeler, Kaniş’te (Kultepe), M.Ö. II. binyıl başlarına tarihlenen çivi yazılı belgelerde tespit edilmiştir. Bu çivi yazılı belgeler ışığında Luvi dili unsurları ayırt edilebilmiş ve Hititlerden önce Anadolu’da Luvi halkının da yaşadığı ortaya çıkmıştır⁸. M.Ö. II. binyılın

1 Kürşat Demirci, **Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş**, İstanbul, ayışığı kitapları 2017, s. 1.

2 Robert Graves, **Yunan Mitleri: Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler**, Çev. Uğur Akpur, Say Yayınları, İstanbul 2010, s. 177.

3 Ekrem Akurgal, **Ege: Batı Uygarlığının Doğduğu Yer**, İzmir Yayıncılık İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 2000, s. 14.

4 Tam doğru bir karşılığı olmasa bile hayaletler, kötü ruhlar, cinler.

5 Demirci 2017, s. 3-5.

6 a.g.e, s. 2-3.

7 Manfred Hutter, “Luvi Dininin Nitelikleri”, **Luviler: Anadolu’nun Gizemli Halkı**, Çev. B. Baysal-Ç. Çıdamlı, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2010, s. 193.

8 Emin Bilgiç, “Anadolu’nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatları İle Rekonstrüksiyonu”, **DTCF Dergisi**, Cilt VI, Sayı 1-2, 1948, s. 490.

başlarında Anadolu’da yaşayan Asurlu tüccarların Luviler’i *nuwā’um* olarak adlandırdıkları da düşünülmektedir⁹. Ancak bu bilgi tartışmalıdır¹⁰. Luviler’in kendilerini nasıl adlandırdıkları da bilinmemektedir¹¹.

Hitit İmparatorluğu’nun başkenti Hattuša’da (Boğazköy yakınında) bulunan çivi yazılı metinler ile Hitit yasalarındaki birçok hüküm bizi M.Ö. II. binyılın ortalarında Anadolu’da Luviya (KUR *Lu-ú-i-ya*) adında bir ülke olduğu konusunda bilgilendirmektedir¹². Buna örnek bir yasa paragrafında şu ifadeler geçmektedir:

“Eğer bir kimse Luviya Ülkesi’nden Luvili bir köleyi kaçırırsa ve Hatti Ülkesi’ne götürürse (daha sonra) kölenin beyi onu tanırsa (sahibi) kendi kölesini alır ve suçlu bir tazminat ödemez.”¹³.

M.Ö. XVI. yüzyıl ile XIII. yüzyıllara ait Hitit metinlerinin dışında, M.Ö. I. binyıla ait Yunan metinlerinde ve M.Ö. IX. yüzyıl ile VII. yüzyıllara ait Yeni Asur metinlerinde geçen Luvice kişi adları, Luviler’in varlığına işaret etmektedir¹⁴.

2.1. Luvi Coğrafyası

“Luvi” ve “Luviler” kavramları kullanılması zor kavramlardır. Nitekim Luvi ya da Luviler coğrafı, tarihi ve kültürel açıdan net bir biçimde tanımlanamayan Eskiçağ halklarından. Gerek filolojik, gerekse arkeolojik bulguların azlığı bu halkın net bir biçimde tanımlanmasını zorlaştırmıştır. Hitit yasalarının Geç Hitit Dönemi kopyalarında tartışmalı olduğu bilinen Luviya’nın yerine Arzawa¹⁵ kullanımı, eğer bilimsel bir kesinlik kazanırsa, Luviya’nın batı Anadolu’nun önemli bir alanını etkinliği altında tuttuğunu göstermiş olacaktır¹⁶.

Bununla birlikte Kaikos (Bakırçay) Nehri’nin denize döküldüğü yerde Dainis adında bir liman kentinin tespit edilmesi, Luvice konuşulan bölgenin en azından kuzeybatıda bu nehrin olduğu yöreye kadar uzandığının kanıtı olarak gösterilebilir. Bununla birlikte Luvi dilinin uzak kuzeybatıda konuşulmuş olup olmadığı net değildir. Luvice konuşulan bölgenin farklı zamanlarda güneydoğu yönüne doğru ne kadar ilerlediğini belirlemek de şimdilik olası değildir. Luvice dilinin

9 Onofrio Carruba, “Luwier in Kappadokien” in: **Rencontre Assyriologique Internationale** 38, 1992, pp. 254-256.

10 Ayrıntılı bilgi için bkz. İrfan Albayrak, “Kültepe Metinlerinde Geçen *nuwā’um* ‘Yerli’ Kelimesi”, Ömer Çapar’a Armağan Kitabı, Hel Yayıncılık, Ankara 2012.

11 Alice Mouton, Ian Rutherford, Ilya Yakuboviç, “Giriş”, **Luvi Uygarlığı: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri**, Cilt I, Çev. Kıyal Eresen, Kalkedeon Yayınları, İstanbul 2018, s. 8.

12 H. Craig Melchert, “Luvian”, **The Ancient Languages of Asia Minor**, Cambridge University Press, New York 2008, p. 31; H. Craig Melchert, “Giriş-Prehistorya”, **Luviler: Anadolu’nun Gizemli Halkı**, Çev. B. Baysal-Ç. Çıdamlı, Kalkedeon Yayınları, İstanbul 2010, s. 19.

13 Yasa §21; Bkz. Harry Hoffner, **The Laws of the Hittites: A Critical Edition**, Leiden 1997, p. 31

14 Melchert 2010, s. 21.

15 Arzawa ülkeleri sosyal olarak beş tekil devlet ya da krallık içeriyordu: Küçük Arzawa, Mira-Kuwaliya-Seha Nehri Ülkesi, Wiluša ve Hapalla. Bkz. Melchert 2010, s. 47; Eberhard Zangger, **Luvi Uygarlığı: Ege’nin Bronz Çağındaki Eksik Halka**, Ege Yayınları, İstanbul 2019, s. 40.

16 Melchert 2010, s. 20; Luviya’nın yerine Arzawa kullanımı için bkz. Stephen Durnford, “Halklar ve Haritalar-Nomenklatur ve Tanımlar”, **Luvi Uygarlığı: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri**, Cilt I, Çev. Kıyal Eresen, Kalkedeon Yayınları, İstanbul 2018, s. 53-58; Luviya’nın Arzawa olarak yazılmasının bir “kâtip hatası” olabileceği hususunda değerlendirmeler de bulunmaktadır. Bkz. Yakuboviç 2018, “-Wiya Eki Taşıyan Anadolu İsimleri ve İmparatorluk Luvicesi Adbiliminin Yapısı”, **Luvi Uygarlığı: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri**, Cilt I, Çev. Kıyal Eresen, Kalkedeon Yayınları, İstanbul 2018, s. 123.

Eski Hitit döneminde Kizzuwatna’da var olduğu ve orada birkaç yüzyıl kullanılmış olabileceği, burada bulunan Luvi ritüel metinlerinden ortaya çıkarılmıştır¹⁷. Bu metinlere göre Luvi halkının güney Anadolu ile güneydoğu Anadolu’nun kimi bölgelerinde yaşadığı kesin olarak bilinmektedir. Luvi hiyeroglif yazıtları da, Kızılırmak Nehri’nin kuzeybatısından güneydoğusuna, batısına ve güneyine doğru geniş bir coğrafyada tespit edilmiştir¹⁸.

2.2. Luvi Dininin Ana Hatları

Luvi diniyle ilgili neredeyse tüm çivi yazılı metinler Hitit başkenti Hattuša’nın tablet koleksiyonundan gelmektedir ve ya Hititçe ya da çivi yazısı Luvice kullanılarak yazılmışlardır. Hititlerin tablet koleksiyonları imparatorluğun kamu idaresi kapsamında muhafaza edilmiş, özel arşivlere rastlanılmamıştır¹⁹.

Luvi dini M.Ö. II. binyılı kapsamaktadır. Ancak bu süre büyük oranda Hititlerle aynı döneme tekabül eder. Luvi yerel kültürleri Hitit devlet kültürüyle bütünleştirilmeleri için kayıt altına alınmıştır. Luvi kentleri Hitit İmparatorluğu’na bağlı oldukları için Hitit kralları Luviler’in yerel kültürlerini benimsemişlerdir. Kraliyet ailesini tehdit eden uğursuz kuş kahinlerine karşı yapılan kuş falı ritüellerinin yanı sıra kötü niyet, hastalık ve büyücülüğe karşı özel ritüeller, Luvi ritüel teknikleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir²⁰.

Luviler her ne kadar Hitit dini ile benzer bir takım geleneklere sahip olsalar da Hatti ve Hurri öğelerinin de Luvi dini içine sızdığı tespit edilmiştir. Eski Hitit döneminden itibaren Kuzey Suriye ve Hurri kökenli gelenekler Kizzuwatna aracılığıyla düzenli bir şekilde Luvi kültürüne girmiştir. Kuzey Suriye ve Hurri inanç sistemine ait izler Luvi kültür geleneği ile bütünleşmiş, Kizzuwatna coğrafyasında yaşanan bu inanç etkileşimi Hitit merkezine kadar ulaşmıştır. Bu tür dinsel temaslar nedeniyle, Hitit İmparatorluğu hem içindeki bireysel grupların ihtiyaçlarına hem de farklı etnik kökenli insanlara, politik amaçlara hizmet edecek biçimde “resmi Hitit” dininden ayırt edilemeyecek “kült katmanları” oluşturmuştur²¹.

Maššan(i) tanrı için kullanılan genel Luvice kelimedir. Bu isim ve ondan türeyen isimler “tanrı”/ “ilah” ya da “tanrısal” anlamda kullanılmıştır²². Kişi adlarına sahip tanrıların yanı sıra, Luviler arasında dağlar, kaynaklar ve nehirler de tanrısal kabul edilmekteydi. Bu algı, Anadolu’daki diğer çağdaşlarının da ortak özelliğiydi²³. Toros Dağları isminin kökeni de Luvi tanrısı *Tarhu*’nun günümüze ulaşmış bir mirası niteliğindedir. Hatta günümüzde bile Toros Dağları, konargöçerler tarafından kutsal kabul edilmektedir.

Luvi Panteonundaki tanrılardan bazılarını Kültepe Tabletlerinde görmek mümkündür.

17 Melchert 2010, s. 20; 28.

18 J. David Hawkins “Luvilere Karşı Hititler”, **Luvi Uyarlığı: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri**, Cilt I, Çev. Kıyal Eresen, Kalkedeon Yayınları, İstanbul 2018, s. 34-39; Melchert 2010, s. 20.

19 Daliah Bawanypeck, “Hattuša Arşivlerindeki “Luvice” Dini Metinler”, **Luvi Uyarlığı: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri**, Cilt I, Çev. Kıyal Eresen, Kalkedeon Yayınları, İstanbul 2018, s. 171.

20 a.g.e, s. 172.

21 Mario Liverani, **Myth and Politics in Ancient Near Eastern Historiography**, Cornell Universty Press, Ithaca 2007, p. 73; Hutter, s. 196.

22 Olivier Masson “Anatolian Languages”, **The Cambridge Ancient History**, Cambridge University Press, 1991, p. 673; Hutter 2010 s. 199.

23 Hutter 2010, s. 200.

Pirwa²⁴, Ilali, Darawa, Assiya, Kamruşepa²⁵, Luvi Panteonunun ilk kanıtlarıdır²⁶. Tuwanuwa (Bor/Niğde), Hupišna (Konya Ereğlisi), Landa (Karaman yakınları)²⁷ ve İstanuva ise önemli kült merkezleridir. İstanuva'nın tam yeri henüz belirlenememiş olsa da, Aşağı Ülke'nin batı kısmında yer aldığı düşünülmektedir²⁸.

II. binyıldaki Luvi dini için en azından iki uçlu bir yaklaşım sergilenmektedir. O dönemin Arzawa topraklarında kısmen Hititlerden dahi bağımsız kendilerine has politik oluşumlar mevcuttu. Bu bölgede Luvi dini ve Luvi etnik kimliği iç içeydi. Aşağı Ülke ve Kizzuwatna'da ise farklı bir durum söz konusudur. Nitekim bu bölgelerde Luviler, başka etnik kökene sahip insanların arasında yaşamaktaydılar. Bu durum M.Ö. I. binyıla dek sürmüştür. M.Ö. I. binyılda Luvice konuşan insanların yeni şehir devletlerini daha doğuda kurarak teşkilatlanmasıyla siyasi tarihin yanı sıra din tarihi açısından da önemli bir değişim meydana gelmiştir²⁹. Bu değişimin başlıca sebebi Anadolu halkı ile Batı Samilerin kaynaşmasıdır. Bunun neticesinde Anadolu dinsel gelenekleri Kuzey Suriye ve Arami gelenekleriyle kaynaşmış ve bir tür “küreselleşme” yaşanmıştır³⁰. Nitekim Tabal bölgesine ait bir stelde yer alan tanrı listesi Hurri etkisine girmiş bir panteonu göstermektedir. Bu stelde bulunan yazıtta,

“*Burada Tarhunza ve Hebat oturu(yor), [ve burada] Ea ve Ku[baba] oturu(yor), ve burada Sharruma ve Alasavu oturu(yor)...*” ifadeleri geçmektedir³¹.

Başka bir stelde ise yine benzer tanrı listesi görüyoruz:

“*Tarhunza, Hepat, [Ea], Kubaba, Harranlı Sharruma, Alasuva, Harmana şehrinde, Harranlı Ay Tanrısı, Güneş Tanrısı...*”³².

Bu iki stelde de görüldüğü üzere Fırtına Tanrısı Tarhunt'un üstün konumu korunmuştur³³. Ancak Luvi dinine ait öğeler değişime açık hale gelmişler ve Hurri etkisinde kalmışlardır. Her ne kadar bazı Hurri tanrıları M.Ö. II. binyılda Luvi festivallerinde adak almışlarsa da Luvi Panteonuna katılmamışlardı. Buradan hareketle “Luvi dini”ni yalnızca M.Ö. II. binyıl çerçevesinde değerlendirmek doğru olacaktır³⁴. Luvi dinine ait öğeler, sonraki yüzyıllara, bir dini unsur olarak değil bir “ata yadigârı” olarak aktarılmıştır.

24 Atla yakın bağlantısı olan Pirwa, Kültepe'den bir silindir mühür baskısında dört atın çektiği dört tekerlekli savaş arabası üzerinde betimlenmiştir. Bkz. Macquenn 2015, s. 124.

25 Sağlık Tanrıçasıdır. Hatti tanrıçası Katakzi/uuri Hititçe ve Luvice isimdir. Luvice büyü ritüellerinde genellikle bir hastalığı ortadan kaldırma görevi vardır. Bkz. Rukiye Akdoğan, “inan” ile İlgili Yeni Bir Hititçe Tablet Parçası” **Tabularia Hethaeorum Heitologische Beiträge Silvin Koşak zum 65. Geburtstag**, 2007, s. 5.

26 Hutter 2010, s. 200.

27 Sözü edilen merkezlerin lokalizasyonları için bkz. Trevor Bryce, **The Peoples and Places of Ancient Western Asia**, Routledge, London 2009.

28 Hutter 2010, s. 195.

29 Hutter 2010, s. 244; Macquenn 2015, s. 171.

30 Kürşat Bardakcı, “Antik Çağ'da Kayseri-Halep Arasındaki Yol Güzergâhları”, **Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi**, Cilt 4, Sayı 8, 2018, s. 45.

31 Çiftlik Steli 8-10; Çeviri için bkz. J. David Hawkins, **Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions. Vol. I. Inscriptions of the Iron Age (Studies in Indo-European Language and Culture 8/1)**, Berlin 2000, p. 449.

32 Kululu 5 Steli, 1-2; Çeviri için bkz. Hawkins 2010, p. 485.

33 Hutter 2010, s. 238.

34 a.g.e, s. 200; 244.

3. LUVİ-YUNAN KÜLTÜR ETKİLEŞİMİNE GENEL BİR BAKIŞ

M.Ö. XIV. yüzyıldan itibaren batı Anadolu ve Arzawa toprakları Mikenler ile en azından rastlantısal temaslar kurmuşlardır. Hem Minos hem de Miken dünyaları, batı Anadolu'nun Luvi dili konuşan halkları ile yakın bağlar geliştirmişlerdir. Nitekim Tunç Çağı Anadolu'su Ege dünyasında çok talep edilen kereste, gümüş, bakır gibi hammaddeler bakımından zengindi³⁵.

Dilbilimsel verilere göre Anadolu hiyeroglifleri ile Linear A "çizgi" yazı sisteminin yapısal bir benzerlik taşıdığı düşünülmektedir. Anadolu hiyerogliflerinin Luvice konuşanlar tarafından -kasıtlı olarak- Mezopotamya'dan değil de muhtemelen Giritçe modellerden esinlenerek oluşturulduğu da genel kabul gören bir düşüncedir³⁶.

-anda ve -assa kökleri de birçok durumda belirgin bir Luvice ya da Hititçe karaktere sahiptir. Bu köklerin Grekçe -(i)ntho- (-(i)vθo-) ve -(a)ssō- (-(a)σσο-) kökleri ile aynı kökleri paylaştıkları kabul edilirse Tiryns (Τίρυνθ) veya Knossos (Κνωσός) gibi yer adlarının Luvice köklere sahip olduğu söylenebilir³⁷. Bununla birlikte arkeolojik bulgulara göre Mikenler tarafından Anadolu'nun güneybatı kıyılarında yerleşimler kurulmuştu. Linear B tabletlerinde bir takım Luvice isimlere rastlandığını da söylemek mümkündür. Ege'nin her iki yakasında -anthos, -assos vb. biçimde biten birçok yer adının tespit edilmesi, Anadolu ve Yunan anakarası arasında dilbilimsel bağlantıların olduğunu göstermektedir³⁸. Bu sonekler Luvice'nin ya da onun bilimsel atasının, bir zamanlar Yunan anakarasında geniş bir alanda konuşulduğunu düşündürmektedir³⁹.

Yunan koloniciler batı Anadolu kıyılarına yerleştiklerinde bir Luvi çevresiyle karşılaşmışlardır. Bu nedenle Yunan kaynaklarında korunmuş geleneklerin illa ki bir Luvi bağlamından değil bir batı Anadolu bağlamından filizlendiğini söylemek gerekir. Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından ise batı Anadolu'da neler olduğuna dair kesin bilgiler bulunmamaktadır⁴⁰.

Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından çivi yazılı kaynakların yok olması nedeniyle Luvi-Yunan ilişkilerinin ortaya çıkarılması imkânsız hale gelmektedir. Arzawa topraklarındaki bazı Luvi gelenekleri Demir Çağı'na dek devam etmiş olsa da ele geçen bütün veriler Luvi olarak tanımlanamaz. Öyle ki Anadolu'nun batısında kısmen Anadolulu, kısmen Egeli ya da Yunan insanlar arasında çok farklı dinsel geleneklerle karşılaşılabiliriz. Nitekim XIV. yüzyıldan beri Anadolu, Ege ve Yunan anakarası arasında düzenli bir temas zinciri mevcuttu. Bu tür temaslar, Yunan dinsel düşüncesinin Anadolu ögelerinden etkilenmesini sağlayacak biçimde devam etmiştir⁴¹.

4. LUVİ-YUNAN ARASINDAKİ DİNSEL ETKİLEŞİMLER

Alakşandu Antlaşması'nın⁴² sonundaki Wiluša tanrıları arasında, en üstte ordunun Fırtına Tanrısı, ardından da muhtemelen Wiluša Panteonunun en üstündeki ana tanrıça Jappaliunas'ın yer aldığı bir boşluk bulunmaktadır. Bunlardan sonra erkek ve dişi tanrılar, dağlar ve nehirler

35 Hutter 2010, s. 234; Melchert 2010, s. 86-87.

36 Mouton, Rutherford, Yakuboviç 2018, s. 11-12; Durnford 2018, s. 57.

37 Mouton, Rutherford, Yakuboviç 2018, s. 11.

38 James G. Macquenn, **Hititler ve Hitit Çağında Anadolu**, Çev. E. Davutoğlu, Arkadaş Yayınevi, İstanbul 2015, s. 30; Hutter 2010, s. 234; Melchert 2010, s. 86-87; Zangger 2019, s. 51-52.

39 Macquenn 2015, s. 37.

40 Hutter 2010, s. 234.

41 a.g.e, s. 237.

42 CTH 76.

ve Wiluša'nın yer altı suyu gelmektedir. Yunan efsanelerinden bilinen Apollo ile Jappaliunas'ın parçalı isminin aynı olduğu düşünceleri tartışma konusudur. Böyle bir olasılık olsa da bunu kanıtlayabilecek ve bu tanrıyı Luvi tanrısı olarak kabul ettirecek bir belge yoktur. Bununla birlikte Lazpa ile Ahhiyawa tanrılarının olduğu bir kehanete göre bu yabancı tanrılar bir şekilde Hitit başkentine ulaşmış ve II. Murşili tarafından özel bir muamele görmüştür. Ancak yazılı kaynaklar olmadığı sürece bu tanrılarının gerçek kimlikleri hakkında bir yargıya varılamaz⁴³.

Bununla birlikte yapılan araştırmalar sonucunda Luvi Panteonu ile Yunan Panteonu arasındaki eşitlemeler dikkat çekicidir. Bu duruma örnek Tivad'tır. Luviler'de erkek Güneş Tanrısı olan Tivad'ın ismi, etimolojik açıdan Hint-Avrupa kökenli "gün ışığı" anlamına gelen *diēu-* kelimesi ile ilişkilendirilebilir. Hititçe'de genel bir semantik "tanrı" (šiu) veya "gün" (šiwatt-) kelimesi bu kökten türetilmişse de Luviler bu kelimeyi Güneş Tanrısı'nın ismi için kullanmışlardır. Şüphesiz, Hitit ve Luvi dinleri ortak birçok özelliğe sahiptir ancak dinin en merkezi konumundaki "tanrı" için iki dil tamamen farklı kelimeler kullanmaktadır⁴⁴. Bazı araştırmacılar da ^DUTU-li-ya için tanrısal bir isim olarak *Šawaliya ya da *Hawaliya şeklinde varsayımsal okumalar önermiş ve bunları Yunan Helios ile karşılaştırmışlardır⁴⁵.

Bir diğer örnek ise Luvi tanrılarında Santa'nın Herakles ile eşitlenmesidir. Kültepe'deki kişi isimleri listesinde ve tanrı adlarının geçtiği Zarpiya ritüelinde⁴⁶ Santa ismi tespit edilmiştir. Bir savaş tanrısı olarak Santa, düşmanları için tehlikeli olabilir ve bu nedenle isminin *šā (i)* yani "kızgın olmak" kelimesinden türetildiği düşünülebilir. Genelde gücü takipçileri için olumludur. Santa'nın (Sandon/Sandan/Santas) Hellenistik dönemlere dek ayakta kalması nedeniyle Yunanlar tarafından Herakles ile ilişkilendirilmiştir⁴⁷.

Luviler'in bir başka tanrısı Ru(nt)a bir başka ifadeyle Kuruntiya/Runtiya'dır. Bir Luvi koruyucu tanrısı (^DLAMMA) olan bu tanrı, diğer koruyucu tanrılar gibi savaş ya da av tanrılarının karakterlerine olan benzerlikleri ile ön plana çıkar. Nitekim geyik, ok ve yayla yakından ilişkilidir. Bu yüzden "Geyik Tanrı" olarak tanınmış ve M.Ö. II. binyıldan itibaren tapınım görmüştür⁴⁸. Bohça stelinde geçen ifadelerden, onun koruyuculuğunun yanında ödüllendirici bir tanrı olduğu da söylenebilir:

*"Ben Runtiya için iyiyim ve bana yaban hayvanı (SAMAYA) bahşediyor"*⁴⁹.

Luvi koruyucu tanrısı Ru(nt)a, Yunan Panteonunda Hermes ile eşitlenmektedir⁵⁰.

Maliya ise, kökleri Luviler'de aranmaması gereken ancak onlar arasında da fazlasıyla

43 Hutter 2010, s. 235-236.

44 Albrecht Goetze, *The Hittite Ritual of Tunnawi*, Wipf and Stock, Oregon 2009, p. 29; Hutter 2010, s. 199; 203.

45 Hutter 2010, s. 204.

46 CTH 757. Doktor Zarpiya'nın ülkedeki daimi ölümlere karşı gerçekleştirdiği ritüeldir. Bilgi için bkz. Bawanypeck 2018, s. 178.

47 Adnan Pekman, 1970, *Eskiçağda Bazı Anadolu Şehirlerinin Tanrı ve Kahraman Ktistes'leri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1970, s. 62; Martin Bernal, *Black Athena Vol. III: The Linguistic Evidence*, Rutgers University Press, Piscataway, NJ 2006, p. 250; Hutter 2010, s. 207.

48 Mark Weeden, "Orta Anadolu'daki Luvi Topluları-Mühürlerde Adlar, Metinlerde Adlar, Kim Bu İnsanlar?" *Luvi Uygarlığı: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri*, Cilt I, Çev. Kıyal Eresen, Kalkedeon Yayınları, İstanbul 2018, s. 88-89; Hutter 2010, s. 207-208; 240.

49 Bohça Steli 4-5; Çeviri için bkz. Hawkins 2000, p. 479.

50 Ten-Cate 1961, p. 130; Ahmet Ünal, K. Serdar Girginer, *Kilikya-Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, Homer Yayınları, İstanbul 2007, s. 223.

saygı gören bir nehir tanrıçasıdır⁵¹. Bununla birlikte Maliya şarapla ilişkilidir ve şarap genel olarak Tarhuntašša ve Kizzuwatna'dan elde ediliyordu. Bu sebeple onun büyü ayinleri Aşağı Ülke'de yapılıyordu⁵². Maliya kültü M.Ö. I. binyıla kadar sürer ve bu tanrıça Likya yazıtlarında da görülür. Likyalı Maliya, M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren kısmen Athena ile tanımlanır, kimi zaman da Artemis'e atfedilir. Bu tanrıçanın Lidya'daki devamlılığına dair de bir takım izler mevcuttur. Batı Anadolu'daki Yunan geleneğinde Malis (Μαλίς) adlı bir su perisinin tespit edilmesi "Maliya Nehri"nin devamlılığını göstermektedir⁵³.

M.Ö. VI. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle, Likya dilindeki yazılar için Yunan alfabesinin benimsenmesi ve bölgede, özellikle de Doğu Yunan ve Attik'ten gelen Yunan çömlek kalıntıları, Yunan dünyası ile Likya'nın temas halinde olduğunu gösterir. V. yüzyıl boyunca Likya, Persler ile olan politik bağlılığına karşın, Yunan ticari temasları ve kültürel etkilerine giderek daha açık hale gelmişti. Yerli uygarlık üzerinde artan Yunan etkisinin kanıtlarını, bölgede artan Yunan tanrılarının sayısından anlayabiliriz. Bu tanrıların resimleri artık ülkenin sikkelerinde de görülmeye başlar ve yüzyılın sonu itibariyle kurban kabulleri ve adak sunuları olarak yazıtlarda ortaya çıkar. IV. yüzyılın başı itibariyle ise bir kaynaşma süreci işlemeye başlamış gibidir. Bu durum Luvi ve Yunan tanrıları arasında bazı özdeşlemelere yol açmıştır⁵⁴. En önemlileri arasında ise, epikorik yazıtlarda *ēhi mahanahi* "tanrıların anası" olarak görünen tanrıçanın, Apollon ve Artemis'in annesi Yunan tanrıçası Leto ile eşitlenmesi ve ikamesi yer alır⁵⁵.

Aynı zamanda Hititler'deki *kurša* yani "avcı çantasının koruyucusu"⁵⁶, bir ejderha ile savaşı içeren "Illuyanka efsanesi" ve "Telipinu efsanesi" gibi birçok destan ile Yunan destanları arasında sayısız ilişki bulunmaktadır⁵⁷.

5. *pihaššaši* TARHUNDAŠ'TAN PEGASOS'A

Luvi Panteonunun baş tanrısı Tarhu(nt) olarak kabul edilmektedir⁵⁸. Çivi yazılı metinlerde *tarhu-*, *tarhun-* (Hititçe veya Luvice), *Tarhunda-* (Luvice), *Tarhunna-* (Hititçe) ve *Teššub* (Hurrice) olarak geçmektedir⁵⁹. M.Ö. II. binyılda Anadolu'nun güneyinde Tarhuntašša ve Kizzuwatna'da tapınım görmüş; klasik dönemde de Lykaonia, Kilikia, Lykia, Lydia, Karia ve Phrygia gibi bölgelerde önemini korumuştur⁶⁰. İsmi fiil kökü Hititçe *tarhu* "fethetmek, yenmek" anlamındaki kelimeyi

51 Bryce 2009, p. 594; Hutter 2010, s. 208.

52 Hutter 2010, s. 222.

53 a.g.e, s. 209.

54 Trevor Bryce, "Tarih", **Luviler: Anadolu'nun Gizemli Halkı**, Çev. B. Baysal-Ç. Çıdamlı, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2010, s. 114.

55 Trevor Bryce, Jessie Birkett-Ress, **Atlas of the Ancient Near East: From Prehistoric Times to the Roman Imperial**, Routledge, New York 2016, p. 207; Günter Neumann, "Lykisch", **Altkleinasiatische Sprachen**, Leiden 1969, p. 383.

56 karşı gör. Hititler'deki *kurša* Efesli Artemis ile ilişkilendirilse de metinlerde geçen ^PLAMMA *kuršaš*, genel anlamda yalnızca hayvanlar için koruyucu bir tanrı değil, aynı zamanda kehanet kuşları ile de yakından ilişkili bir tanrıdır. Ayrıca bu koruyucu tanrı, Artemis'in aksine erkektir. Bkz. Hutter 2010, s. 236.

57 Jean Collins, "Hittite Religion and the West", **Pax Hethitica: Studies on the Hittites and Their Neighbours in Honour of Itamar Singer**, Wiesbaden 2010, p. 54; Jean Collins, **The Cambridge Companion to Ancient Mediterranean Religions**, Cambridge University Press 2013, pp. 97.

58 Ten-Cate 1961, p. 126; Gregory Nagy, **Greek Mythology and Poetics**, Cornell University Press, Ithaca, New York 1990, p. 189.

59 Weeden 2018, s. 86.

60 Ten-Cate 1961, p. 126; Hutter 2010, s. 200.

çağrıştırmaktadır ve bu kapsamda Tarhu(wa)nt “fatih” manasına gelebilir⁶¹. Kültepe metinlerinde geçen *Tarhuala*, *Tuhuşili* isimleri “*Tarhu*’ya ait olan” yani “tanrıya ait olan” anlamına gelmektedir⁶². Aynı zamanda bir başka metinde geçen *Tarhunu* adı Tarhu’nun bir theofor ismi olarak karşımıza çıkmaktadır⁶³. Ayrıca *Trqqas/Trqqiz* şeklinde Likya diline geçmiş; Hellenistik dönemlere dek Anadolu’daki tanrı listelerinde yerini almıştır⁶⁴. Dahası Luviler’in, Hellenistik dönemde kökleri Tarhu kültürüne dayanan bir rahip-krallığa sahip olduklarını da biliyoruz. Bu krallığın yönetici rahip hanedanı, Hellenistik dönem boyunca Luvice isimlendirme sistemini korumuş, birçok isim ilahi ad olan *Tarhunta* ile oluşturulmuştur⁶⁵. Hatta Roma döneminde özellikle klasik Pisidia bölgesi ve çevresinin baş tanrısı olan Zeus Solymeus’un kökeni Tarhu kültürüne dayandırılmaktadır⁶⁶. Yine Roma döneminde Romalı askerler arasında popüler bir dinsel harekete dönüşen Zeus Dolichenus’un kökeninin *Tarhunza* olduğu düşünülmektedir⁶⁷. Diğer taraftan Tarhu(nt), Yunan Panteonunda Zeus ile eşitlenmektedir⁶⁸.

Fırtına Tanrısı Tarhu’nun niteliklerinden biri kudret ve gücüdür. Bu nedenle *muwattalla/i* (Hititçe NIR.GAL) “çok güçlü, kudretli” unvanını almış ve aynı unvanla Hitit İmparatorluğu’nun çöküşünün ardından yerel Luvi yönetimlerinde de yaşamayla sürdürmüştür⁶⁹.

Arabası boğalar tarafından çekilen diğer Anadolu Fırtına tanrılarının aksine, Luvi tanrısının arabasını atlar çeker. Luvi Fırtına tanrısını diğer Anadolu Fırtına tanrılarından ayıran özelliği de tanrının bu atlarıdır⁷⁰. Arzawa’da hastalıklara karşı yapılan *Uhhamuwa* ritüelinde⁷¹ şu ifadeler yer almaktadır:

“..Sonra tanrının atları için yem ve koyun yağı getirirler ve şöyle derler: ‘Atlarınızı koşumladın. Şimdi yemelerini ve doyumlarını sağla’..”⁷².

Tarhu’nun atlarla ilişkisinin uzak bir yansımasına da Hellenistik dönemlerde tanrı Trikasbos’un (Τρίκασβος) at süren binici şeklinde betimlenmesinde rastlanılır. Bununla birlikte Fırtına tanrısının

61 Nagy 1992, p. 132; Hutter 2010, s. 200.

62 Emin Bilgiç, **Kapadokya Tabletlerinde Geçen Yerli Appellatifler ve Bunların Eski Anadolu Dilleri İçerisinde Yeri**, TTK Basımevi 1953, s. 11.

63 AKT I, **Ankara Kültepe Tabletleri I**, 15, 22-25.

64 Eric A. Raimond, “Hellenization and Lycian Cults during the Achaemenid Period”, **Persian Responses: Political and Cultural Interaction with(in) the Achaemenid Empire**, The Classical Press of Wales, Swansea 2007, p. 153 Ten-Cate 1961, p. 126; Hutter 2010, s. 200-201.

65 Nicholas Postgate, Adam Stone “Luvi Tapınağı? Kilise Tepe’deki Stel Yapı”, **Luvi Uygarlığı: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri**, Cilt I, Çev. Kıyal Eresen, Kalkedeon Yayınları, İstanbul 2018, s. 206; Serra Durugönül, “Olba: Polis mi, Territorium mu?” **Likya II** (1995), s. 75.

66 Houwink Ten-Cate **The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera During the Hellenistic Period**, Brill, Leiden 1961, p. 202.

67 Sanna Aro, “Sanat ve Mimari”, **Luviler: Anadolu’nun Gizemli Halkı**, Çev. B. Baysal-Ç. Çıdamlı, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2010, s. 273.

68 S. Özkan Savaş, “Hititler’de Fırtına Tanrısı” ile” Boğa Kültü” Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar”, **AnAr** 5, 2002, s. 104; Ten-Cate 1961, p. 130; Ahmet Ünal, K. Serdar Girginer, 2007, s. 223.

69 Hutter 2010, s. 201.

70 a.g.e, s. 201-202.

71 CTH 410.

72 HT 1, II, 34, **Hittite Texts in the Cuneiform Character From Tablets in the British Museum**, London 1920; Çeviri için bkz. Hutter 2010, s. 201-202.

yerel formları da mevcuttur⁷³. En önemlisi ise şimşegin Fırtına tanrısı *pihaššašši*'dir. Bir Fırtına Tanrısı ile şimşek ya da gök gürültüsü tanrısının birleşimi olan bu tanrı Tarhuntašša bölgesinin baş tanrısıydı. XIV. yüzyılın başlarında Kaška akınları sebebiyle başkenti Tarhuntašša'ya taşıyan⁷⁴ II. Muvatalli, Hattuša'ya döndüğünde Fırtına Tanrısı *pihaššašši*'yi beraberinde getirmiş ve bu tanrıyı kendi kişisel tanrısı olarak seçmiştir. Böylece yabancı bir tanrı daha Hitit Panteonuna katılmıştır⁷⁵. Bu tanrının kültüsel merkezlerinden en önemlileri Tarhuntašša bölgesindedir. Bunun dışındaki yerler ise Hiššašhapa ve Parša'dır⁷⁶. Ek II'de de görüleceği üzere II. Muvatalli'nin bazı mühür baskılarında *pihaššašši*, genel tasvirlerin aksine boğa olarak değil at olarak sembolize edilmiştir. Bu özellik onu diğer Anadolu Fırtına tanrılarından ayırmaktadır.

Muvatalli'nin bu tanrıya ettiği bir duada şu satırlar yer almaktadır:

*“O zaman kral şöyle der: şimşegin Fırtına Tanrısı, tanrım, ben bir ölümlüydüm. Babam ise Güneş Tanrıçası Arinna'nın ve tüm diğer tanrıların rahibiydi. Babam beni vücuda getirdi, ama şimşegin Fırtına Tanrısı beni annemden alıp destekledi. Beni Güneş Tanrıçası Arinna'ya ve tüm diğer tanrılara rahip yaptı. Hatti ülkesi için bana krallık bahsetti.”*⁷⁷.

*“Şimşegin Fırtına Tanrısı, ayışığı gibi parla üzerimde, gökyüzünün Güneş Tanrısı gibi ışık saç üzerime.”*⁷⁸.

Bu Fırtına Tanrısı, tanrının şimşekle olan özel ilişkisini sergileyen yerel Luvi tanrılarında biridir. Nitekim onun unvanı Luvice isim *pihaš* yani “parlaklık, parlaklık, şimşek, ışık demeti” sözcüğünden türetilmiştir. *pihaš*- kökü HI.HI logogramına eşittir. Bu sözcük aynı zamanda geniş bir semantik boyutta değerlendirildiğinde “güçlü” karşılığında da kullanılmıştır⁷⁹.

Bunun dışında ilkinden farklı olduğu düşünülen başka bir Luvi şimşek Fırtına Tanrısı da vardır⁸⁰. Bu Fırtına Tanrısı III. Hattušili'nin Ulmi-Teşup ile yaptığı antlaşmada tespit edilmiştir:

*“Dunna şehrinde tek bir kuwappala⁸¹, şimşegin Fırtına Tanrısı'na adanmıştır, ve o, Tarhuntašša ülkesi [kralına] aittir.”*⁸².

Her iki şimşek Fırtına Tanrısı da Tarhu(nt)'un yerel yansımalarıdır. Ancak bunlardan ilki olan -Muvatalli'nin kişisel tanrısı- daha çok tanınmıştır ve diğer panteonlara da eklenmiştir⁸³.

73 a.g.e, s. 202.

74 Macqueen, başkentin Karaman'a yakın bir kasabaya taşındığını belirtir. Ayrıca başkentin Kirşu'ya (Gülner) taşındığı görüşünü reddeder. Bkz. Macquenn 2015, s. 52; 181. Bittel ise farklı bir görüş belirterek, başkentin Kummani'ye taşınmış olabileceğini düşünmektedir. Bkz. Kurt Bittel, **Hattusha: Capital of the Hittites**, New York 1970, p. 21.

75 Hatice Gonnet, “II. Muwatalli'nin Mühürleri Üzerine Gözlemler”, **Belleten LIV**, 1990, s. 13; Hripsime Haroutunian, “Some Speculations on the Function of the Beard among the Hittites”, **Recent Developments in Hittite Archaeology and History: Papers in Memory of Hans G. Güterbock**, Eisenbrauns, Indiana 2002, p. 50; S. Özkan Savaş, 2002, s. 135.

76 Hutter 2010, s. 202. Hiššašhapa ve Parša'nın lokalizasyonu belirsizdir. Ancak Luvi topraklarında aranması gerektiği genel kabul edilen görüştür.

77 KUB 6.45, III 25-31: **Keilschrifturkunden aus Boghazköi**, Berlin 1921; Çeviri için bkz. Hutter 2010, s. 202.

78 KUB 6.45, III 68-70; Çeviri için bkz. Itamar Singer, “The failed reforms of Akhenaten and Muwatalli”, **BMSAES 6**, 2006, p. 40.

79 Hawkins 2000, pp. 638-639; Hutter 2010, s. 202.

80 Hutter 2010, s. 202-203.

81 Bir çeşit kült malzemesi ya da kült yapısı/evi.

82 CTH 106, V, öy. 34-36; Çeviri için bkz. Gary M. Beckman, **Hittite Diplomatic Texts**, 2nd Edition, Scholars Press, Atlanta 1999, p. 111.

83 Hutter 2010, s. 203.

Nitekim Alakşandu Antlaşması'nda II. Muvatalli birkaç kere kendisini şimşeğin Fırtına Tanrısı'nın sevgilisi olarak tanıtmaktadır:

“Kahraman Büyük Kral Murşili'nin oğlu, şimşeğin Fırtına Tanrısı'nın sevgilisi...”⁹³.

“..Şimşeğin Fırtına Tanrısı'nın sevgilisi, Büyük kral ben Labarna...”⁹⁴.

Diğer taraftan *pihaşsaşış* kelimesinde de gördüğümüz gibi *-iś* ekinin Luvice bir sonek olduğunu biliyoruz. Pegasos kelimesi örneğinde görüldüğü üzere de *-os/-us (-óç)* ekinin Grekçeye eklenmiş olduğu ve bu ekin kelimeyi Yunanlaştırdığı aşikârdır. Bu iki eki kelimelerden attığımızda geriye *pihaş* ve Pegas kökleri kalmaktadır. Buradaki ses benzerliği Pegasos'un *pihaşsaşış*'ten öykündüğünü gösterebilir.

Bu veriler ışığında Hesiodos, sözü geçen Luvi öğelerini kendi epik geleneğine dâhil etmiştir. Burada şimşeğin Fırtına Tanrısı şeklindeki özgün fikir ile Luvi Fırtına Tanrısı'nın atla ilişkilendirilmesi fikri kullanılmıştır. Bu nedenle Hesiodos, Luvi tanrısının, Bronz Çağı'ndan Demir Çağı'na kadar yeni nitelikler kazanarak devam ettiğini gösteren bir tanık olarak nitelendirilebilir⁹⁵.

6. SONUÇ

Sonuç olarak, antik medeniyetler arasındaki siyasi, ekonomik, sosyal ilişkiler din unsurlarını da etkilemiştir. Antik dönemlerde doğadaki olayların nasıl olduğu konusundaki şüpheler neticesinde insanlar çeşitli doğaüstü varlık arayışına girmişlerdir. Örneğin depremlerin nedenlerinin bilinmediği bu dönemlerde insanlar, bu olayları yeraltında yaşayan karanlık varlıkların neden olduğunu düşünmüşlerdir. Bu gibi olayların meydana gelmesini önleyebilmek için de yeraltında bulunan bu varlıklara ritüeller düzenlenmiş; antik insanlar da bu ritüellerle arındıklarına inanmışlardır.

Diğer taraftan antik medeniyetlerin her biri çağdaşı olan medeniyetlerle bir şekilde etkileşim içerisinde olmuştur. Geçmiş medeniyetlerde olup bitenleri de anlamaya çalışmışlardır. Bu gibi nedenlerle bir askeri sefer esnasında, savaşlarda ya da göç hareketlerinde gidilen coğrafyada farklı inanış, ritüellerle karşılaşmışlar; ilgi duyduklarını kendi dinlerine aktarmışlardır. Bu aktarım çoğu zaman kendi dinlerinde yer alan inanış ya da ritüellere eklenmiş, bunun sonucunda kozmopolit ve karmaşık bir din yapısı oluşmuştur. Bununla birlikte insanların gittikleri coğrafyada ilk defa karşılaştıkları ve kendi dini yapıları içinde bir karşılığını bulamadıkları durumlarda, kökleri aslında başka coğrafyada bulunan bir tanrıyı, kendi dinlerine aktararak, sanki “kendilerine aitmiş” gibi panteonlarına eklemişlerdir. Bu duruma örnek olan Pegasos'un da Anadolu inanç sisteminden esinlenerek Yunan Panteonuna aktarılmış olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Rukiye: “‘inan’ ile İlgili Yeni Bir Hititçe Tablet Parçası” *Tabularia Hethaeorum Heitologische Beitrage Silvin Koşak zum 65. Geburtstag*, Weisbaden 2007, s. 1-12.

AKT I, *Ankara Kültepe Tabletleri I*, TTK Yayınevi, Ankara 1990.

Akurgal, Ekrem: *Ege: Batı Uygarlığının Doğduğu Yer*, İzmir Yayıncılık İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 2000.

93 CTH 76, I, 1-2; Çeviri için bkz. Beckman 1999, s. 87.

94 CTH 76, III, 73-83; Çeviri için bkz. Beckman 1999, s. 91.

95 Hutter 2010, s. 237.

Albayrak, İrfan: “Kültepe Metinlerinde Geçen *nuwā’um* ‘Yerli’ Kelimesi”, Ömer Çapar’a Armağan Kitabı, Hel Yayıncılık, Ankara 2012, s. 1317.

Aro, Sanna: “Sanat ve Mimari”, *Luviler: Anadolu’nun Gizemli Halkı*, Çev. B. Baysal-Ç. Çidamlı, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2010, s. 245-287.

Bardakcı, Kürşat: “Antikçağ’da Kayseri-Halep Arasındaki Yol Güzergâhları”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 4, 2018, s. 40-51.

Bawanpeyck, Daliah: “Hattuša Arşivlerindeki “Luvice” Dini Metinler”, *Luvi Uygarlığı: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri*, Cilt I, (Çev. Kıyal Eresen), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2018, s. 171-187.

Beckman, Gary: *Hittite Diplomatic Texts*, 2nd Edition, Scholars Press, Atlanta 1999.

Bernal, Martin: *Black Athena Vol. III: The Linguistic Evidence*, Rutgers University Press, Piscataway, NJ 2006.

Bilgiç, Emin: “Anadolu’nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatları İle Rekonstrüksiyonu”, *DTCF Dergisi*, Cilt VI, Sayı 1-2 (1948), s. 489-516.

Bilgiç, Emin: *Kapadokya Tabletlerinde Geçen Yerli Appellatifler ve Bunların Eski Anadolu Dilleri İçerisinde Yeri*, TTK Basımevi, Ankara 1953.

Bittel, Kurt: *Hattusha: Capital of the Hittites*, Oxford University Press, New York 1970.

Bryce, Trevor: *The Peoples and Places of Ancient Western Asia*, Routledge, London 2009.

Bryce, Trevor: “Tarih”, *Luviler: Anadolu’nun Gizemli Halkı* (Çev. B. Baysal-Ç. Çidamlı), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2010, s. 41-116.

Bryce, Trevor, Birkett-Ress, Jessie: *Atlas of the Ancient Near East: From Prehistoric Times to the Roman Imperial*, Routledge, New York 2016.

Carruba, Onofrio: “Luwier in Kappadokien” in: *Rencontre Assyriologique Internationale* 38 (1992), pp. 251-257.

Collins, B. Jean: “Hittite Religion and the West”, *Pax Hethitica: Studies on the Hittites and Their Neighbours in Honour of Itamar Singer*, Wiesbaden 2010, pp. 54-66.

Collins, B. Jean: *The Cambridge Companion to Ancient Mediterranean Religions*, Cambridge University Press, 2013, pp. 95-115.

CTH, *Catalogue des textes Hittites*, Paris 1971.

Coulter, C. Russell, Turner, Patricia: *Encyclopedia of Ancient Deities*, Routledge, New York 2012.

Demirci, Kürşat: *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş, Tanrılar, Ritüel, Tapınak*, ayışığı kitapları, İstanbul 2017.

Durnford, Stephen: “Halklar ve Haritalar Nomenklatür ve Tanımlar”, *Luvi Uygarlığı: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri*, Cilt I, (Çev. Kıyal Eresen), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2018, s. 47-76.

Durugönül, Serra: “Olba: Polis mi, Territorium mu?” *Likya II* (1995), s. 75-82.

Graves, Robert: *Yunan Mitleri: Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler*, (Çev. Uğur Akpur), Say Yayınları, İstanbul 2010.

Goetze, Albrecht: *The Hittite Ritual of Tunnawi*, Wipf and Stock, Oregon 2009.

Gonnet, Hatice: "II. Muwatalli'nin Mühürleri Üzerine Gözlemler", *Belleten LIV*, Sayı: 209 (1990), s. 9-17.

Haroutunian, Hripsime: "Some Speculations on the Function of the Beard among the Hittites", *Recent Developments in Hittite Archaeology and History: Papers in Memory of Hans G. Güterbock*, Eisenbrauns, Indiana 2002, pp. 43-52.

Hawkins, J. David: *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions. Vol. I. Inscriptions of the Iron Age* (Studies in Indo-European Language and Culture 8/1). Belin 2000.

Hawkins, J. David: "Yazılar ve Metinler", *Luviler: Anadolu'nun Gizemli Halkı* (Çev. B. Baysal-Ç. Çıdamlı), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2010, s. 121-153.

Hawkins, J. David: "Luvilere Karşı Hititler", *Luvi Uygarlığı: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri*, Cilt I, (Çev. Kıyal Eresen), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2018, s. 29-45.

Hesiodos: *Theogonia*, (Çev. Furkan Akderin), Say Yayınları, İstanbul 2018.

Hoffner, Harry: *The Laws of the Hittites: A Critical Edition*, Leiden 1997.

HT, *Texts in the Cuneiform Character From Tablets in the British Museum*, London 1920.

Hutter, Manfred: "Luvi Dininin Nitelikleri", *Luviler: Anadolu'nun Gizemli Halkı* (Çev. B. Baysal-Ç. Çıdamlı), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2010, s. 193-244.

Karasu, Cem, Poetto, Massimo, Savaş, Ö. Savaş: "New Fragments Pertaining to the Hieroglyphic Luwian Inscription of Yalburt", *ArAn* 4, 2000, s. 99-112.

KUB, *Keilschrifturkunden aus Boghazköi*, Berlin 1921.

Liverani, Mario: *Myth and Politics in Ancient Near Eastern Historiography*, Cornell University Press, Ithaca 2007.

Macqueen, James: *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu* (Çev. E. Davutoğlu), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2015.

Masson, Olivier: "Anatolian Languages", *The Cambridge Ancient History*, Cambridge University Press, 1991, pp. 666-687.

Melchert, H. Craig: "Luvian" *The Ancient Languages of Asia Minor*, Cambridge University Press, New York 2008, pp. 31-39.

Melchert, H. Craig: "Giriş-Prehistorya", *Luviler: Anadolu'nun Gizemli Halkı* (Çev. B. Baysal-Ç. Çıdamlı), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2010, s. 19-39; "Dil" s. 157-191.

Mellaart, James: "The Late Monuments of Eflatun Pınar and Fasıllar near Beyşehir", *Anatolian Studies, Vol. 12*, London 1962, pp. 111-117.

Mouton, Alice, Rutherford, Ian, Yakuboviç, Ilya: "Giriş", *Luvi Uygarlığı: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri*, Cilt I, Çev. Kıyal Eresen, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2018, s. 7-26.

Nagy, Gregory: *Greek Mythology and Poetics*, Cornell University Press, Ithaca, New York 1992.

Neumann, Günter: "Lykisch", *Altkeinasatische Sprachen*, Leiden 1969, pp. 358-395.

Postgate, Nicholas-Stone, Adam: “Luvi Tapınağı? Kilise Tepe’deki Stel Yapı”, *Luvi Uygarlığı: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri*, Cilt I, (Çev. Kıyal Eresen), Kalkedeon Yayınları, İstanbul 2018, s. 205-226.

Pekman, Adnan: *Eskiçağda Bazı Anadolu Şehirlerinin Tanrı ve Kahraman Ktistes’leri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1970.

Raimond, Eric: “Hellenization and Lycian Cults during the Achaemenid Period” *Persian Responses: Political and Cultural Interaction with(in) the Achaemenid Empire*, The Classical Press of Wales, Swansea 2007, pp. 143-162.

Savaş, S. Özkan: “Hititler’de Fırtına Tanrısı” ile” Boğa Kültü” Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar”, *AnAr* 5, 2002, s. 97-170.

Singer, Itamar: “The failed reforms of Akhenaten and Muwatalli”, *BMSAES* 6, 2006, pp. 37-58.

Stoll, H. Wilhelm: *Handbook of the Religion and Mythology of the Greeks*, Francis & John Rivington, London 1852.

Ten-Cate, Houwink: *The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera During the Hellenistic Period*, Brill, Leiden 1961.

Ünal, Ahmet, Girginer, K. Serdar: *Kilikya-Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya’da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, Homer Yayınları, İstanbul 2007.

Weeden, Mark: “Orta Anadolu’daki Luvi Toplulukları-Mühürlerde Adlar, Metinlerde Adlar, Kim Bu İnsanlar?” *Luvi Uygarlığı: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri*, Cilt I, (Çev. Kıyal Eresen), Kalkedeon Yayınları, İstanbul 2018, s. 77-93.

Yakuboviç, Ilya: “-Wiya Eki Taşıyan Anadolu İsimleri ve İmparatorluk Luvicesi Adbiliminin Yapısı”, *Luvi Uygarlığı: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri*, Cilt I, (Çev. Kıyal Eresen), Kalkedeon Yayınları, İstanbul 2018, s. 95-135.

Zangger, Eberhard: *Luvi Uygarlığı: Ege’nin Bronz Çağındaki Eksik Halka*, Ege Yayınları, İstanbul 2019.

EK-I: Luvi Coğrafyası

EK-II

a: II. Muvatalli Mühür Baskısı (Singer 2006, Fig. 4)

b: II. Muvatalli ve Danuhepa'nın Mühür Baskısı (Singer 2006, Fig. 5)

EK-III

a: Pegasos'un Betimlendiği Bir Sikke (<https://www.mfa.org/collections/object/stater-of-corinth-with-pegasos-2771>)

b: Bir Oinochoe Parçasında Pegasos (<https://www.mfa.org/collections/object/fragment-of-an-oinochoe-154084>)